

І. А. Сташкевич
В. П. Деда
О. О. Зярко́вський

ОСОБЛИВОСТІ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

У статті розкрито фонетичні, морфологічні та синтаксичні риси, які характеризують подільський говір. Дослідження особливостей подільського говору було здійснено на лексичному матеріалі репринтного Словника української мови Б. Грінченка та Словника української мови в 11 томах.

Ключові слова: діалектизм, лексика, лексикографія, подільський говір.

Abstract

The article deals with phonetic, morphological and syntactic features that characterize Podillia dialect. The study of the features of the Podillia dialect was carried out on the lexical material of the reprinted Dictionary of the Ukrainian Language by B. Hrinchenko and the Dictionary of the Ukrainian Language in 11 volumes.

Keywords: dialectic, vocabulary, lexicography, Podillia dialect.

Вступ

Уперше подільський говір виокремив і лаконічно охарактеризував І. М. Вагилевич у вступі до граматики української мови, виданої у Львові 1845 р. Дослідженням подільського говору також займалися Я. Ф. Головацький та О. О. Потебня [3, 20 – 22]. Усвідомлюючи самотність подільського слова уже в другій половині XIX ст., такі письменники, етнографи та фольклористи того періоду як Марко Вовчок, А. Свидницький, С. Руданський, М. Стельмах, М. Коцюбинський, М. Максимович, П. Чубинський та інші намагались зафіксувати пам'ятки живого народного мовлення у збірках своїх праць чи оповідань.

Важливу роль у фіксації та нормуванні народної лексики в новій українській літературній мові відіграв „Словник української мови”, співкладачем, упорядником і редактором якого був Б. Д. Грінченко. Цей словник є цінною лексикографічною пам'яткою, у якій представлено результати титанічної роботи ряду українських лінгвістів.

Основна частина

Діалектизми (з грец. *dialektos* – наріччя, говір) – це нелітературні, ненормативні мовні одиниці, використання яких надає мовленню, зокрема художньому, місцевого колориту [2, 355]. Це слова, функціонування яких обмежується територією певного діалекту. Діалектизми мають фонетичні, морфологічні, синтаксичні й лексичні особливості, властиві окремим діалектам, але відсутні в літературній мові.

Діалект (інша назва – говір) – великий підрозділ мови, що об'єднує групу говірок, пов'язаних між собою рядом спільних явищ, невідомих іншим говіркам [2, 355]. У нашому дослідженні ми розглянемо подільський говір.

Подільський говір -- один із говорів волинсько-подільської групи *південно-західного наріччя*. Подільський говір поширений на території історичного Поділля: у південних районах Хмельницької і Вінницької областей, у південно-західних районах Черкаської області, у західних районах Кропивницької області, північно-західних районах Миколаївської та Одеської областей.

За матеріалами *Атласу української мови* і за даними монографічних досліджень виділяють західно-, східно-, північно- й південноподільські говірки. Подільський говір характеризується у *фонетиці* такими рисами: повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних **е**, **и** та **о** (село – **се**ло, силó; широкий – **шерó**кий; тобі – **то**'б'і, **туб**'і; зозуля – **зузу**ля); вимова м'яких приголосних (зяць – **з**'ат', взяв – **вз**'аў); твердість **р** перед голосними (буряк – **бура**к, рядок – **радо**к, рясний – **рас**ний, зоря – **зоро**а, говорю – **говó**ру); твердість кінцевого **ц** (хлопець – **хлопе**ц, місяць – **м'іс**'ац); наявність вставних **л'**, **н'** після губних приголосних (рип'ях – **рипл**'ах, здоров'я – **здоров**ў'а, коров'ячий – **коро**ўл'ачий, м'ясо – **мн**'асо, м'ята – **мн**'ата); перехід **в** у **м** у вимові буквосполучення

вн (рівний – **р'імний**, давно – **дамно**); наявність приголосних **в** та **г** перед голосним (осінь – **гбс'ін'**, **вбс'ін'**, орати – **горати**, **ворати**, горіх – **вор'іх**, гострий – **вбстрий**, огірок – **гоірок**, **гоірок**, олія – **голія**); твердість приголосного **т** у дієсловах (робить -- **рббит**, нбсать – **нбсит**, рблять – **рббл'ат**, нбсять – **нбс'ат**, робіть – **рбб'іт**, носіть – **нос'іт**); відсутність шиплячих в дієслівних формах (ходжу – **хд'у**, ношу – **нос'у**, кручу – **кр'ут'у**, воджу – **вд'у**) та інше [7].

У *морфології* подільський говір характеризується такими рисами: відмінювання іменників (кінь – коневі – **кон'ов'і**, конем – **кон'ом**; товариш – товаришеві – **товаришов'і**, товаришем – **товаришом**; земля – землею – **земл'ойу**; душа – душею – **душоб'у**; долоня – долонею – **долон'ойу**; груша – грушею – **грушойу**; поле – полем – **пол'ом**); усічення закінчень прикметників та присвійних займенників жіночого роду в родовому й давальному відмінках (зеленій – **зелен'і трав'і**, **назелен'і трав'і**, нашій бригаді – **наш'і бригад'і**, у наш'і бригад'і); творення форм вищого ступеня прикметників за допомогою суфіксів **-ішч** (добріший – **обр'ішчий**, синіший – **син'ішчий**, червоний – **чевон'ішчий**) [7].

У *синтаксисі* подільський говір характеризується такими рисами: поширення словосполучень: типу **п'ішбу за водб'у**, **п'ісл'а об'іду**; взяв ніж – **взяв ножа**, купив віз – **купив воза** та інше.

Подільський говір можна визначити за характерною для нього *лексикою*: хай, нехай – **най**, півень – **ког'ут**, мурашки – **комар'і**, лелека – **чорног'уз**; картопля – бараболя; гуня (жіноча свитка), налисники, капуста; лити, л'ю, л'єш – ляю, ляєш; що – шо; щоб – шоб та інше [7].

Значною заслугою у вивченні діалектизмів є „Словник української мови” Б. Грінченка, у якому представлено мовне багатство всієї України того часу – як східної, так і західної, що утверджувало намагання поєднати два варіанти української мови. Словник містить понад 68 тисяч реєстрових слів і насичений багатим і часто унікальним ілюстративним матеріалом. У ньому представлена лексика як літературної мови XIX ст., так і фольклору, більшості українських діалектів [6].

За високою оцінкою науковців – В. Ващенко, С. Єфремова, О. Тараненка та багатьох інших – характеристики „Словника” Б. Грінченка перевершують всі типи попередніх українських словників другої половини XIX – початку XX ст. Варто зазначити, що українська літературна мова сформувалась на основі наддніпрянських та східнополтавських діалектів. у XVIII – XIX ст. Письменники часто використовували діалектизми без будь-якого спеціального художнього розрахунку, стихійно, як природну для того чи іншого автора форму висловлювання думок.

Здійснюючи зіставний аналіз лексики, поданої у “Словнику” Б. Грінченка зі Словником сучасної літературної мови, ми виявили семантичні та функціональні зрушення.

1. Лексеми, що набули додаткових значень, наприклад: **бурса** – 1) Стадо. *Бурса гусей. Вовки бурсами бігають, лютують.* 2) група людей. *Як повтікають хлопці од панів у ліс та зберуться у бурсу*, [4, I, 134]; 2) чоловіча духовна школа у XVIII-середині XIX ст. і гуртожиток при такій школі. [5, I, 260]; **квартирувати** – 1) Квартирувати [4, III, 36]; 2) Наймати квартиру, жити, мешкати на квартирі [5, VI, 453].

2. Лексеми, зафіксовані на території Поділля, які подаються у словнику української мови з ремаркою діалектне, наприклад: **нарік** – діал. 1) Наступного року. *Нарік, певне, зацвіте молодий садок* [5, IV, 172]; *Бог його знає, що нарік буде.* [4, III, 400]; **микати** – 1) Вирвати з коренем. *Здається... микав би його за коси. Люде бачили, що вони микали пшеницю.* 2) Микати губами. *Рухари губами* [4, III, 278]; **здибати**, здибаю, здибаєш і діал. **здиблю**, **здиблеш** – 1) Зустрічати кого-небудь, ідучи або прийшовши кудись. 2) Знаходити щось, натрапляти на що-небудь у дорозі [5, III, 535]; *Він нас здибав за селом.* [4, II, 362].

3. Лексеми, що мають такі значення, що не фіксуються словником сучасної української літературної мови: **залицятися** – 1) Маючи почуття симпатії або кохання, виявляти знаки уваги, зачіпати розмовою, жартами [5, III, 186]. 2) Мати намір, збиратися щось зробити. *Через тебе, вражий сину, мене мати біла. Не біла, не біла, залицялась бити.* [4, II, 246];

4. Лексеми, що фіксуються словником української мови як літературні (без ремарки діалектне): **дичка** – 1) Дике, некультивоване плодове дерево [5, II, 292]; 2) Дике плодове дерево. [12, II, 42]; **горішній** – 1) Який розташований, міститься зверху; верхній. 2) Розташований на високому місці або на горі [5, II, 131]. 3) Камінь у млині *буває горішній і долишній* [4, I, 379]; **дрантя**

– 1) Стара, непридатна річ. *Ет, дрантя ті колеса! Старі* [4, II, 109]; 2) Дуже старий, зношений одяг [5, II, 407].

5. Лексеми, що не фіксуються в словнику сучасної української мови: **келішок** – келих [4, III, 40]; **горнешник** – ганчірка, якою брали горщик із печі [4, I, 380]; **кметь** – кмітлива людина [4, III, 68]; **кожухар** – людина, яка шиє кожухи тощо. У словнику широко представлені прекметники, що характеризують людину за зовнішніми ознаками: **бандуруватий** – неповороткий [4, I, 31]; **безкосий** – лисий [4, I, 48]; **білкатий** – з великими очима [4, I, 77]; **кодловатий** – людина з великою сім'єю [4, III, 76], **куцоланий** – з короками ногами, тобто невисокий [4, III, 168] тощо. Не знайдеш у сучасних словниках і такі дієслова: **бочити** – дивитися в бік або з'їхати в бік [4, I, 107]; **гецатися, гедзатися** – метушитись, бігати із боку в бік, капризувати [4, I, 422].

6. Слова, що досі зберегли своє значення: **пошепки, горілиць, голіруч, ходити, сходити, пускатися, піти, переходити** тощо.

Фіксація говіркової лексики у словниках дає можливість глибше проникнути в діалектну систему мови. В “Словнику” Б. Грінченка діалектна лексика часто супроводжується докладним описом відповідних понять, що є унікальною енциклопедичною довідкою про функціонування лексем у XIX ст. А приклади з художньої літератури та зразки живої розмовної мови передають місцевий колорит подільського говору.

Висновки

Діалекти є невичерпним джерелом збагачення літературної мови. Завдяки творчості майстрів українського слова чимало діалектизмів стали загальноукраїнським надбанням. Отже, розглянувши низку слів, що характеризують подільські говори, ми дійшли висновку, що діалектизми бувають трьох видів: *лексичні* (називають поняття, для позначення яких у літературній мові використовуються інші назви); *етнографічні* (назви місцевих реалій, які не використовуються за межами певного говору); *семантичні* (літературні слова, які в говорах відрізняються за значенням).

Завдяки творчості українських майстрів художнього слова, надбанням провідних українських лінгвістів та лексикографів, діалектизми залишаються індикаторами унікальності української мови, культури та історії. Діалекти є невичерпним джерелом збагачення літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Дудик П. С. Стилїстика української мови: Навчальний посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 368с.
3. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. / І. Г. Матвіяс. – К.: Наук. думка, 1990.
4. Словник української мови: у 3-х т. – / Редактори: акад. С. Єфремов, А. Ніковський. Упорядкував Б. Грінченко. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 448 с. – Репринт з видання 1927р(Серія «Словникова спадщина України»)
5. . Словник української мови : в 11-ти т. – К., 1970-1980.
6. <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/16117/1/Kovalenko.pdf>
7. <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um180.htm>

Сташкевич Інна Андріївна – викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: Innchyk999@gmail.com

Stashkevych Inna Andriivna – teacher of the Linguistics' Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: Innchyk999@gmail.com

Деда Владислав Петрович – студент групи ЗПІ-18б, Факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: vladdeda2@gmail.com

Deda Vladyslav Petrovych – student of the group ЗПІ-18b, Faculty of Information Technologies and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: vladdeda2@gmail.com

Зярко́вський О́лег Оле́гович – студент групи ЗПІ-18б, Факультет інформаційних технологій та комп'ютерної інженерії, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: prontoplay3@gmail.com

Zyarkovsky Oleg Olegovich – student of the group ЗПІ-18b, Faculty of Information Technologies and Computer Engineering, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: prontoplay3@gmail.com